

עומק הפשט

בס"ד, יום ג' פרשת ויקהל פקודי י"ט אדר
תשע"ח, יבמות דף טו:

גליון נושא:

'אכילת זיתים'

דיוני הלכה אקטואליים בסוגיות הנלמדות,
לעורר לב המעיין, ואין לסמוך על הדברים
הלכה למעשה.

פנינים

טבע רע לזיתים...

נחלקו רבותינו, האם 'קשה לשכחה' ברגיל לאכול
זיתים, הוא מציאות בטבע הזית, או שיש בו ענין סגולי.

טבעי: כותב רבינו בחיי (בראשית לד א) עוד ידוע
שכל האילנות יש להם לב כשתחתוך אותו, אבל עץ
הזית אין לו לב, ואולי לכן טבעו שמשכח התלמוד
ומטמטם את הלב. וכן השיב הגר"ח קניבסקי שליט"א
להג"ר גמליאל רבינוביץ שליט"א (גם אני אודך תשובות
הגר"ח קניבסקי חלק ג' שאלה יב) שזה דבר טבעי, ולא
ענין סגולי.

סגולי: מאידך מזהיר רבי אליעזר פאפו (בספרו חסד
לאלפים סימן קנז אות ו) שבאכילת זיתים צריך לזהר
מאד, כי יש בהם אחיזה לחיצונים, והם נאחזים באדם
שאוכלם. וכן מובא בשם הגר"ר שלמה זלמן אויערבאך
זצ"ל (הליכות שלמה חלק א פרק ב הערה 103) שזה ענין
סגולי, ולכן מועיל שמן זית לתקן ענין סגולי זה.

ההיתרים של זית כבוש מלוח ומבושל, כוונה
וייחודים, ירוקים, מובן יותר לפי הצד שזה סגולי. כי אם
זה טבעי, מה התועלת בזית כבוש, ובכוונות.

כתב המהרש"א (חידושי אגדות מסכת הוריות דף יג:),
בזית התורה (דברים ח ח) מציינת את היוצא ממנו - זית
שמן, בשונה משאר שבעת המינים שהזכירה את הפרי
עצמו; חטה ושערה נגפן ותאנה ורמון, כי בפרי הזית
בעצמו לא נשתבחה ארץ ישראל, להיפך הזית משכח
את הלימוד, ורק השמן היוצא ממנו ומחזיר את הלימוד,
הוא השבח של ארץ ישראל.

העירו; 'תמר' כתבה תורה ודבש על שם היוצא ממנה,
ולא הזכירה את עצם הפרי, למרות שראוי למאכל. שים
לב: המילה 'ארץ' כתובה פעמיים, לפני חמשת המינים
שהוזכרו בעצמם, ארץ חטה ושערה נגפן ותאנה ורמון.
ושוב, לפני שני המינים שלא הוזכרו בעצמם, ארץ זית
שמן ודבש. ❖

כיצד התנאים והאמוראים אכלו זיתים?

בגמ' (יבמות דף טו:) מספר רבי אלעזר בר צדוק,
בזמן שלמדתי תורה אצל רבי יוחנן החורני, ראיתי
שהיה אוכל פת חריבה במלח בשני בצורת, כאשר
הודעתי לאבא אמר לי 'הולך לו זיתים' והולכתי לו.

וכן מסופר בגמ' (ברכות דף לח:), רבי חייא בר
אבא, ראה את רבי יוחנן אוכל זית מליח. ומבואר
בירושלמי (ברכות ריש פרק ו, ובהלכה ד) שרב יוחנן
ודבית רבי ינאי אכלו זית ובירכו לפניו ולאחריו. וכן
בהרבה מקומות מבואר שהיו אוכלים זיתים.

ידוע התמיהה, שזה נסתר מהגמ' (הוריות דף יג:),
תנו רבנן חמשה דברים משכחים את הלימוד, ואחד
מהם 'הרגיל בזיתים'. חמשה דברים משיבים את
הלימוד, ואחד מהם הרגיל בשמן זית. ואמר רבי
יוחנן: כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה, כך
שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה. ואיך אכלו
האמוראים זיתים, הרי הזית 'קשה לשכחה'?

על קושיא זו נאמרו מספר תירוצים, ומכל נימוק
יוצא חידוש להלכה, אופן שונה שמותר לאכול זיתים!
וכדלהלן;

1. האם יש איסור לאכול זיתים?

איסור דאורייתא: בספר יפה ללב (חלק ג קונטרס
אחרון יו"ד סימן קיו), ובדברי מלכיאל (חלק ד סימן
א), שהאוכל זיתים עובר איסור דאורייתא. וכעין זה
כותב רבי אליעזר פאפו (בספרו חסד לאלפים סימן
קנז אות ו), יתכן שהרגיל בזיתים, עובר על לאו
דאורייתא, כמבואר בגמ' (מנחות דף צט:): כל המשכח
דבר אחד מתלמודו עובר בלאו, שנאמר (דברים ד ט)
השמר לך ושומר נפשו מאד פן תשכח את הדברים.
ונכלל במה שכתוב במשנה (אבות פרק ג משנה ח) כל
המשכח דבר אחד ממשנתו הרי זה מתחייב בנפשו.
לדעת הגרי"ח זוננפלד זצ"ל (שו"ת שלמת חיים
הלכות שמירת הגוף והנפש סימן צ-צג) אפשר שיש
בזה לתא דלאו השמר פן תשכח.

אין איסור: הגר"ח קניבסקי שליט"א (ספר הזכרון
חלק ב, נדפס בסוף ספר שיח השדה חלק א-ב) מוכיח
מדברי הספר חסידים (סימן אלף ח) שאין באכילת

זיתים אפילו איסור דרבנן, כיון שאינו מסיר דברי תורה מלבן, וכן נראה מכל הפוסקים שלא הביאו להלכה כל הדברים המשכחים את התלמוד, משמע שאין בזה איסור. ומה שאמרו כל השוכח דבר מתלמודו מתחייב בנפשו, הכוונה דווקא ביושב ומסיר מלבן, אבל אכילת מאכל שקשה לשכחה אינו בכלל האיסור. כי רק גורם להחליש הזיכרון ומכוין להנאת עצמו באכילה. ומכל מקום נכון לזהר לכתחילה מכל הדברים, שלכן מנאום חכמים שידעו לזהר מהם.

וכתב המאירי (הוריות דף יג:): מכיון שהחכמה היא עקר גדול ויתד שכל היחסים תלויין בה, צריך האדם להשתדל ביותר, להתרגל לאכול רק דברים המועילים לזיכרון, ולהישמר ממאכלים המשכחים ומטמטמים את הלב, כגון זיתים מלוחים.

נשים מותר: מבואר בכנסת הגדולה, ובבית לחם יהודה (סימן קנז ס"ק ג), ובכף החיים (סימן קנז ס"ק כח), ובשו"ת יגל יעקב (או"ח סימן סג) ובספר זכרון (להגר"ח קנייבסקי חלק ב אות יא עמוד ז) שמותר לנשים לאכול זיתים, כי אין אצלם החשש של קשה לשכחה, כי פטורות מתלמוד תורה. אבל נשים מעוברות לא יאכלו מאכל קשה לשכחה (שמא מעוברת זכר ואפילו תינוק קטן עליו להמנע ממאכל הקשה לשכחה), ורק אשה שאינה מעוברת אוכלת.

2. חד פעמי אינו משכח

דוקא 'רגיל': לדעת הגרי"ח זוננפלד זצ"ל (שו"ת שלמת חיים הלכות שמירת הגוף והנפש סימן צ-צג) והגר"ח קנייבסקי שליט"א (ספר זכרון חלק ב אות יא ארחות רבינו חלק ג עמוד קד), מדויק בלשון הגמ' שרק 'רגיל' בזיתים, קשה לשכחה, ואינו דומה לשאר הדברים שלא הוזכר כלפיהם 'רגיל', וקשים לשכחה אפילו באופן חד פעמי. קצת מיושב איך אכלו התנאים והאמוראים זיתים, שכן לא אכלו בתדירות, ואינו קשה לשכחה. [לדעת הגר"ח דחוק לתרץ כן בגמ' ביבמות, שמשמע קצת שאכלם בקביעות, ומתרץ הגר"ח שבשני בצורת לא הקפיד, או שכיון את כוונת האריז"ל, כפי שיתבאר בהמשך].

מה נקרא 'רגיל'? לדעת הגרי"ח זוננפלד והגר"ח קנייבסקי, האוכל פעם ב-30 יום נקרא 'רגיל'. לפי זה מותר לאכול פעם בקצת יותר משלושים יום. צד נוסף מעלה הגר"ח קנייבסקי (בתיקונים בסוף ספר זכרון), ש'רגיל' פירושו פעם ב-40 יום. אותם הנוהגים לאכול זיתים רק בראש חודש, שלא יהא בכלל 'רגיל בזיתים', לדעת הגר"ח אינו מספיק, שצריך קצת יותר משלושים יום (י.ז.ו.).

הגדרה מקילה יותר סובר הגר"ר ישראל יעקב פישל זצ"ל (הליכות אבן ישראל עמוד ת) שפעם בשבוע לא נקרא רגיל. ואילו לדעת הגר"ר בצלאל שטרן זצ"ל (קובץ כרם שלמה שנה טז, קובץ א עמוד לו-לח), 'רגיל' פירושו שאוכל בקביעות ממש 2 סעודות בכל יום. כעין זה כתב בשו"ת מים חיים (או"ח סימן קצ), שבדאי מה שנהגו העולם לאכול מעט זיתים בתוך הסעודה, ואפילו בכל יום, אין בזה חשש שכחה כלל, כי אין זה נכנס בגדר 'רגיל בזיתים'. וכן נוקט בספר שדה יצחק (חלק ד דף עח) שרק כשאוכל בכל יום, נקרא 'רגיל'.

3. זיתים עם שמן זית

שמן: לדעת הגרי"ח זוננפלד זצ"ל (שו"ת שלמת חיים הלכות שמירת הגוף והנפש סימן צ-צג) והגר"י ועלץ זצ"ל (בהגהותיו לספר שמירת הנפש) נכון המנהג לאכול זיתים על ידי שמעריבים בהם שמן זית, כי נמצאת אכילת השמן מתקנת את קלקול השכחה של הזיתים ויש לזה יסוד על פי הגמ', שיש בכוחו של השמן לתקן מה שקילקל הזית. וכן דעת הגר"ר זכריה סימנר זצ"ל (ספר זכירה עמוד כח הערה 134), וכן כתב בהגהה בסוף ספר שמירת הגוף והנפש בשם חכם אחד, וכן נהג מנהלה הרוחני של ישיבת יח"ל בפולין הגר"ש מזעליכוב זצ"ל (קובץ מבית לוי חלק ג בעניני יו"ד עמוד צו אות ה), וכן העיד הגר"ר שמואל הלוי ואזנר זצ"ל (קובץ שערי הוראה חלק ד עמוד יז) 'ראיתי לרבתי שהיו טובלים בשמן, וכן אני נוהג בלי נדר', וכן הורה למעשה הגרי"ש אלישיב זצ"ל שזיתים עם שמן זית מותר לאכלם (פ.ד.).

גם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (הליכות שלמה תפילה פרק ב הערה 103) סמך סמיכה של ממש על אכילת זיתים כשנתנו בהם שמן זית, ואפילו שמן זית מעט מזעיר, שכן נהגו בירושלים מאז ומעולם לפיכך הנח להן לישראל, כיון שפשט היתרן באופן זה, אין לערער בדבר. וכן מעיד נכדו הגר"י טרגר שליט"א שהגרש"ז נהג כל ימיו לאכול זיתים מטובלים בשמן זית, אף לאחר שנודעה לו דעת האוסרים.

מאידך החזו"א והגר"י קנייבסקי (ארחות רבינו חלק ג הלכות שונות ביו"ד אות כא עמוד קד, דרך שיחה עמוד תקד) והגר"ח קנייבסקי שליט"א (ספר זכרון חלק ב אות יא) פקפקו על ההיתר של השמן, וכן מנהגם למעשה שלא לאכול זיתים כלל אפילו כשהם מטובלים בשמן ואפילו בהפרש יותר משלושים יום שמא גם זה קשה לשכחה. וטען הגר"ח קנייבסקי שאין כל אדם שוה, אדם שזכרונו חזק יועיל לו השמן הרבה יותר מהנזק של הזית, ואילו אדם שזכרונו חלש ינזק מאכילת הזית יותר מהתועלת שתבוא לו מהשמן. ועוד שאם כן צריך שהשמן יהיה באותו כמות של הזיתים. היטיב להגדיר זאת הגר"ר גרשון מלצר שליט"א בשיעורו, הרי משקיעים

כל כך הרבה כוחות בלימוד ושינון התורה, וחבל להסתכן באיבוד הזיכרון בשביל הנאת אכילת הזיתים, 'זה לא שווה'.

והשיב על טענה זו הגרש"ז אויערבאך, שבענינים סגוליים כאלו, אין לדון על פי השכל, ולפיכך אין צורך שתהיה כמות השמן שוה לכמות הזיתים בשביל לתקן את הנזק, שבדבר סגולי אי אפשר לשקול זה כנגד זה. והורה רבי שלמה זלמן שמספיק לשים בזיתים טיפת שמן אחת!

מטעם נוסף פקפק הג"ר ישראל יעקב פישר זצ"ל (הליכות אבן ישראל עמוד ת) בתועלת הטיבול בשמן זית, שכן היום השמן עובר תהליך זיכוך והשמן אינו במקוריותו, ויתכן ששמן כזה אין לו את הסגולה שמועיל לזכרון. ואמר, שאם רוצים שמן זית בשביל הסגולה לזכרון, שיקחו 'שמן זית כתי' והוסיף שאין הפשט שזיתים טבולים בשמן אין להם שכחה, אלא שהזית משכח והשמן מפקח, משל לאדם שקיבל מכה והולך לרופא לחובשו!

לכן נהג הג"ר ישראל יעקב פישר להימנע לחלוטין מאכילת זיתים, וכן הורה לבני ביתו. שלא ידוע מה המקור של היעב"ץ להתיר זיתים כבושים, וגם לא מועיל להטביל בשמן זית.

4. כוונה המתקנת את הזיתים

תיקונים: המגן אברהם (סימן קע ס"ק יט) מביא בשם האריז"ל (שער המצוות ריש פרשת ואתחנן), וכן הובא בכף החיים (סימן קנז ס"ק כז, כד מג), ובספר הקדוש בני יששכר (חודש כסליו טבת מאמר ד הלל והודאה אות טו) ובבן יהוידע (הוריות דף יג) בשעת אכילת הזיתים, אם יכוין בשמות 'א-ל אל-הים מצפץ' (בגימטריה זית), לא יגרמו לו הזיתים שכחה, ואפילו יוסיפו לו זכרון, כי הוא מתקן אותה, וקשה לשכחה הוא רק בעם הארץ שאינו יודע לכוון. וכתב בספר יפה ללב (חלק ג קונטרס אחרון י"ד סימן קיו) שיתכן שאמוראים כוונו כונה זו, ולכן אכלו זיתים.

עוד כוונה מובא בספר נגיד ומצוה (דף יח:), ובספר משנת חסידים (מסכת מוצאי שבת פרק ו משנה ט), לכוין בגימטריה של 'זית', שהיא 'א-ל' 'אל-הים' ו'הויה' בחילוף א"ת ב"ש, ואז לא יבא לידי שכחה על ידם אלא יועילו לו. ושמות אלו יוצאים מ'ה"ו' שמספרו 'בי"ט' שהוא שמן בא"ת ב"ש, וזהו זית שמן ולשם יה"ו, יש ששה צירופים שבהם חי אותיות כי הוא ביסוד.

אמנם בשו"ת שלמת חיים (סימן צ צא), כתב שאין ראוי להרגיל באכילת זיתים, דבר המפורש בש"ס שקשה לשכחה, ומה שהביא המגן אברהם את דברי האר"י, הכוונה ללמד זכות על האוכלים ולא להרהר אחריהם, והוסיף שאינו דרך כבוד לפרסם כוונת השמות, וצריך לשמור בכבוד הראוי את השמות הללו. וכן דעת הג"ר יעקב הלל שליט"א (אליבא דהלכתא גיליון כט עמוד סח) שמאריך לפקפק על הכוונה הזאת אם היא מועילה, ומסיק שלא ראוי למדקדקים לסמוך על כוונה זו.

5. זיתים כבושים, מלוחים, מבושלים

רק בקביעות סעודה אסור: לדעת הג"ר יעקב עמדין זצ"ל (הגהות היעב"ץ הוריות יג: ד"ה הרגיל בזיתים, מור וקציעה סוף סימן קע, סידור עמודי שמים), הביאו באפיקי מגינים (סוף סימן קנז), דווקא זיתים חיים שקובעין עליהם סעודה קשים לשכחה, אבל לא זיתים כבושים או מלוחים או מבושלים שנאכלים לקינוח, ומטעם הזה, גם הנזהרים מדברים המביאים לשכחה לא נזהרים בכך, ומוכיח מר' יוחנן החורני (יבמות טו:), ור' יוחנן (ברכות לח:), שאכלו זית מלח.

בספר נטעי גביראל (פורים פרק ח הערה ו) הביא ראיה לדבריו, ממה שכתוב בהקדמה לשו"ת נודע ביהודה על הגמ' (קידושין כט). שכאשר בנו 'חריף וממולח' הוא קודם, וביאר שלגוף יש ארבע יסודות, ואחד מהם מלח, וככל שיש יותר מלח, הוא יותר חריף, וזהו 'ממולח' - שמבין יותר משום כך. ואם כן יתכן, שאכילת זית מלוח, מועילה לו כי אז נהיה יותר חריף ומבין, והתועלת של החריפות גוברת על הנזק של השכחה.

מאידך מפורש בלשון המאירי (הוריות דף יג:): שגם זיתים מלוחים קשים לשכחה. והסיק בכף החיים (סימן קנז ס"ק כז) שיש להחמיר בזה. גם בספר הזיכרון להגר"ח קנייבסקי שליט"א חולק על ההיתר של זיתים כבושים ומלוחים, ומוכיח לאסור שהרי עיקר אכילתם היתה זיתים כבושים, ועליהם נאמר שקשים לשכחה, שהרי הגמ' לא חילקה לומר שדוקא 'הרגיל בזיתים חיים' קשה לשכחה.

טענה נוספת כותב בספר יפה ללב (חלק ג קונטרס אחרון י"ד סימן קיו), שאין להוכיח להתיר ממה שהאמוראים אכלו זיתים, כי יתכן שכוונו את הכוונות כפי שכתב האר"י.

הרבה תמהים על היעב"ץ, מה ההבדל בין חי לכבוש, שאין לחילוק הזה רמז בגמ', הרי לא כתוב 'הרגיל בזיתים חיים'? וביאר הג"ר לייב מינצברג שליט"א, שההסבר במושג של 'קשה לשכחה', הוא כאשר עושה דבר שהוא שלא כסדרו, כמו הלובש בגד הפוך, או מניח בגדים תחת מראשותיו. אבל ברגע שזה נהפך למצב הרגיל כבר אינו 'קשה לשכחה'. מעתה מוסבר היטב, שזיתים חיים מיועדים לסחוט מהם שמן, וגם בטעמם הם מרים

מאד, ואם אוכלם הוי אכילה שלא כדרך, אבל זיתים כבושים עומדים למאכל והרי זה כדרך, ואינו 'קשה לשכחה'. ולכן אף שבגמ' לא מפורש 'האוכל זיתים חיים', הבין היעב"ץ שכוונת הגמ' שאוכל מאכל משונה שהוא זית חי.

לפי ההסבר בדברי רבי יעקב עמדין, אפשר קצת ללמד זכות, על המציאות שרוב העולם אוכלים זיתים כסדר, אפילו בוועדי הכשרות המהודרים ביותר, לא קיימת שום הוראה או הנחיה הלכתית לטבל את הזיתים למאכל בשמן זית (קופסאות שימורים של זיתים, פיצה עם זיתים, סלט זיתים, גבינה עם זיתים), ומשום שכיום מאכל הזית הכבוש נהפך למאכל רגיל, וממילא אינו 'קשה לשכחה'.

6. אופני היתר

זיתים ירוקים: חידוש גדול כותב הג"ר אברהם פלאג'י (בספרו אברהם אזכור מערכת זין אות לו) שרק זיתים שחורים קשה לשכחה ומברכים עליהם 'על העץ', אבל זיתים ירוקים ככרתי אין קשים לשכחה ואין ראוי לברך עליהם 'על העץ'. ונחלק עליו בתוקף בשו"ת פרי חיים (סימן כה), שהחילוק הזה מחודש ומופלא, ודבר כזה לא אמר אדם מעולם.

שבת קודש: דבר פלא שמעתי בשם כ"ק האדמו"ר מסטריקוב זצ"ל שבשבת קודש אפשר לאכול זיתים, כי שבת הוא יום זיכרון, וממילא אין הזית קשה לשכחה (י.ו.).

ביטול: יש אומרים שאם הזית טפל כגון סלט זיתים המטבל את הפת, אינו 'קשה לשכחה'. מאידך מובא בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א (דרך שיחה עמוד תקד) שעצם הטעם של הזית 'קשה לשכחה', ותלהו במחלוקת האם טעמן וממשן, או טעמן ולא ממשן.

סיכום הגיליון:

דינים העולים

שכחה: 'הרגיל באכילת זיתים' משכח לימודו של שבעים שנה. נחלקו, האם האוכל עובר איסור דאורייתא, או שאינו איסור כי אם הנהגה טובה. נשים שאינן מעוברות מותרות באכילת זיתים, שאינן מחויבות בתלמוד תורה.

רגיל: בגדר 'רגיל' נחלקו האם הכוונה אחת לשלושים יום, או ארבעים יום, או כל שבוע, או כל יום ממש. או פעמיים ביום.

שמן זית: 'הרגיל בשמן זית' מחזיר לימודו של שבעים שנה, ולכן אם אוכל את הזיתים יחד עם הרבה שמן זית, הרי זה מתקן את הנזק. ויש אומרים שמספיק אפילו מעט שמן זית. ויש חולקים שאין מועיל שמן זית לתקן את הזיתים שלא ישכחו.

שמות הקדושים: האר"י הקדוש לימד כוונה ויחוד מסוים באכילת הזיתים, שאין משכח לימודו, ואדרבה גורם לו תוספת זיכרון בלימודו. ויש אומרים שאין למדקדקים לנהוג כך.

כבושים מלוחים ומבושלים: לדעת רבי יעקב עמדין, 'קשה לשכחה' נאמר רק בזיתים חיים, ולא בכבושים או מלוחים או מבושלים, הרבה אחרונים מפקפקים על החידוש הזה. יש מחדשים, שרק זיתים שחורים 'קשה לשכחה', ולא זיתים ירוקים. ויש חולקים. יש שאכלו זיתים בשבת, ששבת יום זכרון ואינו הזית משכח בו.

רעבון: יש אומרים שבשני בצורת אפשר להקל באכילת זיתים. ❖

עומק הפשט

נייד: 052-7687405 | פקס: 02-6507823 | 5047867@gmail.com

הופיע:

יצא לאור אוגדן

גיליונות 'עומק הפשט'

(1-135)

המחיר 30 ₪

ניתן להשיג בחנות

'ספרי הישיבה' רחוב

בית ישראל 3 ירושלים

הנושא לשבוע הבא;

לשמה במצות מכוונה – ענינא דיומא

אפשרות להנצחה; לע"נ, לרפו"ש, לישועה, וכדומה!

ניתן לשלוח - רעיונות ותיקונים, הוספות והערות, להגדיל תורה ולהאדירה.

אפשר לתרום עבור הוצאת הגיליונות בעמדות הממוחשבות של 'נדרים פלוס' ו'קהילות' ברחבי הארץ, תחת המדור 'קופות נוספות' לפי החיפוש: 'עומק הפשט'.

וכן בקו הצדקה 073-2757000 יש להקיש עבור קוד 1529.

ברכת מזל טוב

לחבר המערכת הרב

חיים וכסלר שליט"א

לרגל הולדת בתו חנה

שפרה תחי' בשעטו"מ

יהי רצון שיזכו אביה

ואמה לגדלה לתורה

ולחופה ולמעשים

טובים, אמן.